

ЦЕЛТА НА ИЗКАЗВАНЕТО И ПОРАЖДАНЕТО НА МЕТАФОРАТА

Вергиния Колева (Велико Търново, България)

Метафората сякаш “потомствено” принадлежи на писмената реч. Когато се анализира един художествен текст, се появява семейството на тропите и там тя застава към края на изброяванията, което негласно я поставя в обратната пропорционалност на фреквентните прояви. Не толкова често срещана, очертаваща спецификата на авторския стил и стояща някак царствено, което означава и недостижимо, тя влиза в обсега на два кръга: кръгът на вече известните и повтарящи се метафори и кръгът на оригиналните метафори. Като вторият е доказателство за творческо мислене.

Хронологически проследено, метафората е в основата на образността на езика, който изначално е метафоричен. Такова е твърдението на Жак Дерида, който следва трактата на Жан-Жак Русо за езика. И той, и Нортръп Фрай определят като първа метафорическата фаза на езика.

От най-краткото и съвършено определение на Аристотел за метафората – “скрито сравнение” до вариантите на речниковите дефиниции като „Метафората е фигура на речта, пренасяща свойствата на един предмет (явление) върху друг въз основа на общ признак; образно изразяване” – повтарящото се е сходството, аналогията, която е резултат на асоциативни връзки. Аристотел пише за извънредно голямата сила на метафората, посочва, че остроумният израз произлиза от метафори по аналогия и от нагледност. Според него създаването на метафори въз основа на сходни, но не дотам близки неща, е свидетелство за прозорливост. Всичко това насочва към изключителността на метафората и необходимите творчески качества за създаването ѝ.

Тук само добавям, че когато разглеждаме близостта между сравнението и метафората, не би трябвало директно да приемаме, че метафората е “елиптично сравнение”. Аристотел посочва, че метафората ни помага да „забележим сходството (Аристотел 2013).

Метафората е знак, който поражда нов смислов подтекст при говоренето и обяснението. Тя е резултат от конструктивно-аналитичната дейност на словесното творчество. В този порядък огласявам и извода за метафората: тя е наистина оригинална и неочаквана, когато пренасянето, сходството е по отношение не на два видими елемента, а по отношение на различните степени на сходство. Ниво А1 при един от обектите и например, ниво D, E – при другия. Когато изобретяваме метафора, прескачаме няколко очевидни качества на единия предмет и откриваме някакво допълнително, което се свързва с качеството на дадения предмет или обект. Според мен за метафората може да се разсъждава в обсега на „кодиране – декодиране”, като при нея може да се използва и терминът „прекодиране” – преобразуване на кодовете. В плана на семиотиката при метафората всъщност се обозначава не един денотат, а някаква негова характерност, която става водеща.

А къде е поместено определението на Аристотел? Не в „Поетика”, а в „Реторика”. Ето изначалната ѝ връзка с устната реч, с времето, когато всеки сам е бил свой адвокат на агората при разрешаване на лични казуси, а реториката е била на почит и се е изучавала в древногръцките училища. Така че стигаме до прагматиката и целта на изказването, откъдето тръгва моят основен тезис за **катализиращата роля на целта на изказването при пораждането на метафората в диалогичното общуване**. Ясно е, че целта е определяща, но поради семантичното ниво на метафората, надхвърлящо нивото на сравнението, процесът е по-различен. Намерението да се получи бързо висока степен на обяснение, „пренасяне” съзнанието на слушателя към когнитивното и емоционално поле на говорещия поражда метафорични образи, доближаващи се до възприемането на адресата. Може да се каже, че метафората е резултат от трансформиране на средствата за импресивност, ескпресивност или аргументация.

При писмената реч нещата са по-спокойни. Там всичко е разгърнато, а имплицитният читател съществува, но в съзнанието на пишещия. При това – някак обобщен. Той не е толкова настойчиво очакващ. При писмената реч има едно *предполагаемо* диалогично ниво, но скритият диалог, който действа при изграждането на текста не е силно присъстващ. Целта на говоренето е между обяснението и

разбирането. При директността на устното общуване събеседникът – мълчаливо присъстващ или влизащ в надпреварващ се диалог със своите аргументи – излъчва и своето ниво на разбиране или своето нежелание да бъде оборен. Всичко това се проявява и в плана на вербалността, и на невербалността. При устната реч има мигновено улавяне състоянието на събеседника, на латентната или явна реакция на неразбиране. Тогава целта се свързва с необходимостта да се набави по-голяма яснота или въздействие. И така се преминава към друго изказно ниво, съдържащо по-голяма степен на образност или убедителност. Адресантът, добрият адресант динамично се съобразява с това. Той е лидерът в диалога и веднага прави промени в мисленето и говоренето. Езиковите средства се трансформират към въздействие с набелязания резултат. Така се стига до метафоричното говорене. В този случай поставяме метафората в обсега на лингвистичната прагматика.

От друга страна е установено, че: „...при говорене човек стига, без събеседникът му да се отличава с някакви особени качества, до изводи до които не би стигнал само по пътя на размисъла. (...) Разговорът постепенно нараства, а с него мислите придобиват чрез възраженията или одобренията на събеседника все по-голяма яснота и се оформят в една мисловна система с познавателна стойност. „ (Николова-Гълъбова 1985: 67–68) Така че присъствието на адресат е стимулиращо за появата на такова ниво на обяснение, което съдържа и сравнение, и метафора. Те, според мен, са резултат на една компресирана ситуация *инсайт*, произтекла от напрегнатостта на един диалог. А възприемащият, без трудността на линейното осмисляне на понятие, термин и частично изградена представа, веднага се ориентира и разбира. При динамичното говорене асоциативните връзки се пораждат също бързо, като попадането в полето на сходство е в зависимост от:

- яснотата, съществуваща у говорещия;
- обемът на потенциално сравнимите обекти и техните елементи.

Колкото повече е чел, осмислил, наблюдавал и знае говорещият, толкова по-лесно е да попадне върху основата за сравнение и оттам да се роди метафората или метафоричният образ.

Сравнението е това, което помага да се стигне до уеднаквяване на диалогичното ниво при изясняване или при решаването на проб-

лем. Сравняваме с нещо познато, произнасяме „като“, следваме принципа достъпност и стигаме по-лесно до нашата цел. Разликата между метафората и сравнението е, че метафората дава по-високо ниво на когнитивност. Тя се определя като концептуална. И затова разбирането става бързо и се свързва с определена изначална основа, която носи представа, логика и довежда до личностно приемане. Необоримо от различни гледни точки понякога. „Метафората в много по-голяма степен, отколкото сравнението дава възможност да бъдат направени образни отвлечените понятия.“ (Палькин 1979: 71)

При сравнението А е като Б по отношение на определен признак С. При метафората А е равно на Б. „Като“ е заменено с „Е“ и за разбирането това носи тоталното проумяване. (Уточнявам, че експлицитните метафори съдържат предиката „е“. „Веднъж премахнали „е“, ние преминаваме от експлицитна към имплицитна метафора, породена само от съпоставянето на образи.“ (Фрай 1993: 74) Всичко се събира в една точка и отново „избухва“, понякога неочаквано, но със заряда на пълната яснота.

Метафората е свързана с дейността на дясното полукълбо, отговарящо за образното мислене и за въображението. Тя включва ония мозъчни центрове, които локализируют и логиката, и емоционалността. Творческото преимущество на доминиращ „десен режим“ на работа е в това, че дясното полукълбо „не притежава филтър“ (Едуард 2000: 30). Именно в това е и началото на творчеството: липса на ограничение, което да доведе до принципно нов хоризонт. Образното мислене, което достига фазата „метафоричност“, всъщност ни отвежда към „метафорически синтез (Едуард 2000). Точно това е метафората – образ, който свързва и обобщава. Като тези връзки са нови и необичайни.

Да вземем пример с едно сравнение и метафора – съзнателно – най-често споменаваните: коси като злато – златни коси; сърце като злато – златно сърце. А метафоричният израз „златни ръце“ дори не се среща като вариант на използвано сравнение – „Ръце като злато“. Метафоричното ниво сякаш пренебрегва нивото на аналогията, „забравя“ го и нанася нова качествена определеност.

Как се изгражда едно обяснение или описание? Обикновено линейно и разгърнато. Възприемащият следи речта стъпка по стъпка.

Но мозъкът не мисли линейно, а обемно. Метафората съдържа „триизмерност“. Основаването на сравнението отвежда към нещо вече известно. Това дава възможност за по-ясно разбиране. Но докато при сравнението се разчита на пряката позната аналогия, метафората изгражда образ, който въздейства мигновено във всички посоки и разбирането се появява веднага. „Достатъчна е една метафора и разстоянието до целта става много по-кратко.“ – пише съвременният японски писател и преводач Харуки Мураками.

Мая Пенчева пише за субективното, егоцентричното и «интерпретативно отношение» на човека между самия него и даден обект. Тя разграничава два аспекта във филогенетическия и онтогенетическия процес в зависимост от позицията на Аз-а. В единия случай Аз-ът (субектът) е различен от обекта. Когато се разглежда като познание, представа за себе си, тогава субект и обект съвпадат. (Пенчева 2001: 27)

В посока на моите разсъждения за пораждането на метафората важно е говорещият да е разбрал, усвоил за себе си *Обекта* или идентичния *Аз* и едва тогава е налице обяснението на това разбиране, което води до търсене на съответстващата изказност, носеща признаците на изравненост/ адаптивност. Тогава се достига до метафората, която сама е факел на яснотата. Като продължение, мисля, че „светлина“ е метафора, която може да се положи върху процеса на пораждане на метафорите. На невролингвистично ниво търсенето е като движение от двете страни на един лабиринт и сблъскването на тези вълни е токова искра. Метафората е миниатюрната „свръхнова“, до която по вертикала сме издигнали своето разбиране, познание, комуникативност. На диалогично ниво метафората носи светлината в разбирането на реципиента. А дори във вътрешния диалог, когато без явната диалогичност изясняваме нещата за себе си, достигането до метафората е озарението, до което достигаме. Тя е възнаграждението за нашето разбиране.

Типовете метафори са според предназначението им са:

1. Идентифицираща: описва първичния обект;
2. Предикатна: изразява оценъчно отношение към признак на първичния обект;
3. Оценъчна: изразява оценъчно отношение на субекта към първичния обект;

4. Оценъчно-експресивна: изразява еотивно отношение на субекта;
5. Образно-естетическа. (Телия1988: 192)

Метафоричните образи са безспорни по степента си на въздействие. Метафората може да се използва:

- за точна информация;
- за улесняване на разбирането;
- за привличане на вниманието;
- за преодоляване на съпротивлението на събеседника;

(При необходимост от аргументация метафората дава възможност за – да го нарека така – интелигентно нападение, тъй като чрез нея се привежда един друг аргументативен вариант, който съдържа скритото сравнение и в зависимост от това към коя област отвежда съзнанието – увеличена възможност за въздействие.)

- за създаване на картинност при описанието;
- за представяне на даден проблем и търсене на решението му;
- за представяне на идея;
- за изразяване и създаване на емоционалност.

Думите на американския астрофизик и научен коментатор Нийл Деграс Тайсън могат да се отнесат и към творческото ниво при откриване приликите, които съзнанието открива и така създава оригиналната метафора, още повече че има и метафори по контраст: „Ако ти казват, че две неща са еднакви, но ти виждаш разлика, или че две неща са различни, а ти виждаш приликата – значи си учен!“. В педагогически план бих добавила: И ако можеш да обясниш ясно това – ти си преподавател. Установила съм, че метафоричната изказност не е част от стила на учителите по литература. Не съм имала случай, наблюдавайки десетки литературни уроци, да се възхитя на току-що породилата се метафора в говоренето на учителя. Остава без отговор въпросът : Как учениците пишат есе без присъствието на метафоричното мислене и говорене и при двете страни в учебния процес? Образното мислене и говорене са особено необходими в ситуацията на литературния урок. Първо, заради това, че се говори за литература. Освен това словесната нагледност в него е в основата на въздействието. Ако речта на учителя всъщност е в северната посока на научната информативност, аудиторията, която е детска и юношеска, като нагласа може да обозначим с посоката „юг“. Истинското приближаване към учениците е и чрез образно и метафорично

говорене, което може да допринесе за слънчевото огряване на възприемащия, т.е. за проявяването чрез метафората.

В образователния дискурс обяснението придобива максимална яснота именно чрез сравнението и метафората. Учителят би трябвало да изгради метафорично ниво на своето говорене. Това означава използване на въображението в много по-голяма степен, включване на асоциативното мислене. И, разбира се, широта на познанието. Ерудираният учител може да премине с лекота към други изкуства, към възможностите на интертекстуалността, към притчата.

Виждането за езика е представено от Франсоа Рабле в „Гаргантюа и Пантагрюел“: „Спомням си още нещо: Аристотел считал, че думите на Омир витаят около нас, летят движат се и следователно са живи.” По-нататък в текста на Рабле четем за размразяването на думите. Описан е разговор за размразяване на думите над Ледовитото море, които се размразяват след преминаване на зимата. Понюж пита дали ще видят думите, когато се размразят. Пантагрюел извиква: „Ето, вземете!” и подхвърля „пълна шепа размразени думи, подобни на разноцветни перли. Между тях имаше червени, зелени, сини, жълти и златисти. Те се стопяваха като сняг и ние ги чувахме отчетливо...” (Рабле 1982: 171) Такова усещане за думите трябва да изгражда учителят у учениците. Но богатството на езика ни все повече остава сред кориците на речниците. Учителят трябва да осъзнае, че развитието на метафоричното мислене трябва да бъде осъзнато като развитие на творческото мислене. Защото това вече е безспорна теза.

Изброените по-горе прагматични нива на присъствие на метафората могат да се осмислят и да се набележат възможности за приближаване към метафоричното мислене и говорене в учебни условия. Първоосновата, която трябва да се изгради чрез упражнения, е свързана с метафоричното мислене.

Отново правя връзка с целта на изказването и метафората, като добавям уточнението, че целта на говорещия е необходимо да притежава подплътеността на „действената задача”, която, според К. С. Станиславски, трябва да започва с „Аз искам да...”. Словото, според него, е действие и това го доближава до перформативната функция на речта. Мотивационната основа на „искам” въвлича говорещия в потока на модалността и според мен, само тогава се стига до метафоричното мислене.

Отбелязвам и възможността на определен етап от развитието на метафоричното мислене да бъде включен методът на „шестте шапки на мисленето” на Едуард де Боно. (Боно 2001) Тяхната цветност: бяла, зелена, синя, жълта, червена и черна дори само повърхностно насочва обнадеждаващо към палитрата на възможностите, които този метод на работа може да даде. Повече като латентна готовност, като „трасиране” посоките на мислене. Всяка от т.нар. шапки всъщност включва тематично локализиране на търсенето при решаване на даден проблем. Червената шапка е свързана с емоциите, жълтата – с позитивността, зелената – с новите идеи, бялата – с информацията, синята – с организиране процеса на мислене и черната е оценъчната. Самото трениране на мисловния процес в различни посоки, според мен, може да подготви широтата на търсене на и намиране на метафорични връзки. Те са нови и необичайни и необходимата асоциативна многопосочност може да увеличи възможностите за появата на метафора.

Прагматиката на вербалната комуникация трябва да бъде развивана и усъвършенствана в литературнообразователния процес. Целта не е учениците да започнат да говорят с метафори, а да се подготви и изгради нивото на метафорично мислене. Това означава първо, да се стабилизира парадигмата на метафората, да се изгради съзнателното проиграване на асоциативните връзки, на образната валентност на понятието. Пол Рикьор говори за случайността на изобретяването на метафората. Думата „изобретяване” е точна, защото това е творчески процес. Случайността е подготвена от наблюдателността, от залегналите връзки между обектите. Рикьор добавя и че „няма правила за изобретяването”. (Рикьор 1994: 34) Но метафоричното ниво на мисленето може да се подготви. И това да бъде една от целите на литературното образование.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Аристотел 2013:** Аристотел Реторика. Захарий Стоянов, 2013.
Боно 2001: Боно, Ед. Научете детето си как да мисли. Кибеа.
Едуард 2000: Едуард, Б. Художник внутри нас. Минск, 30.
Николова-Гълъбова 1985: Николова-Гълъбова, Ж. Структура, психология и динамика на диалога. С.: НП, 67–68.

Палькин 1979: Палькин, М. А. Вопросы теории литературы, Пособие для поступающих в вузы, Минск, Высшая школа, 71.

Пенчева 2001: Пенчева, М. Е. Човекът в езика. Езикът в човека. С. Унив. изд. Св. Климент Охридски, 27.

Рабле 1982: Рабле, Фр. Гаргантюа и Пантагрюел. Т. II. С.: Народна култура, 171.

Рикьор 1994: Рикьор, П. Живата метафора. С.: ЛИК, 34.

Телия 1988: Телия, В. Н. Метафоризация и ее роль в создания языковой картины мира. По Пенчева, М. Човекът в езика. Езикът в човека. С.: Унив. изд. Св. Климент Охридски, 2001, 230.

Фрай 1993: Фрай, Н. Великият код. С.: ГАЛ-ИКО, 74.

UTTERANCE GOAL AND METAPHOR GENERATION

Verginiy Koleva (V. Tarnovo, Bulgaria)

The paper focuses on the thesis that the goal of the utterance plays a catalytic role in the creation of metaphors in dialogic communication. The author's intention to get a maximally clear description, clarification, argumentation and 'transfer' of the listener's awareness in the cognitive and emotional field of the speaker leads to the generation of metaphors and metaphorical images approaching the addressee's apprehension.